

Saad József

TÍZ SZÉLJEGYZET

Némedi Dénes tanulmányához és recenziójához*

Némedi Dénes a *Szociológiai Szemle* 2000/2. számában közzétett, s az MSZT 2000. évi vándorgyűlésén, Hódmezővásárhelyen külön szekcióban megvitatott tanulmányában olyan, a szociológia alapkérdéseit érintő gondolatokat fogalmazott meg, amelyeknek a perspektívák mérlegelésére készítő ezredvégen sajátos aktualitásuk van. A szociológia – talán sikertörténatként (is) elkönnyelhető – elmúlt száz éve után mik lehetnek/lesznek diszciplínánk további kilátásai? A kérdésfelvetés – ha nem is ebben a megfogalmazásban – Némedi utóbbi évekbeli más írásaiban is fellelhető: azokban, ahol a szociológiatörténet hasznát, a szociológiatörténet/elmélet-történet művelésének értelmét keresi. Többfelől és – egyelőre legalábbis – korántsem a végleges álláspont rögzítésének igényével közelít a témakörhöz. Még recenziójában – Balogh István és Karácsony András könyvéről írt bírálatában – is érinti a szociológia perspektíváit, a műfaj kereteit kis esszévé tágítva. A recenzió bevezető és befejező oldalai legalább annyira kapcsolódnak a Balogh–Karácsony-könyvhöz, mint szerzőjének említett ezredfordulós tanulmányához. Mindkét írás olyan állításokat tartalmaz, s olyan kérdéseket pendít meg és hagy nyitva, amelyek csábítanak tovább gondolásra, latolgatásra s az ellenvetésekre is. A továbbiakban megkísérlem pontokba foglalni az olvasásuk közben tett reflexióimat. A recenzióhoz írt széljegyzeteimet nem a „kritika kritikájának” ambíciója motiválta. Nem vagyok a témakör szakértője, s ha az lennék, akkor sem szólnék bele egy könyvbírálatba. Mondandóm így nem magához a recenzióhoz, hanem annak bevezető és befejező oldalaihoz kapcsolódik. S *A szociológia egy sikeres évszázad után* című ezredfordulós tanulmányhoz, természetesen. Hivatkozásaimban a *sikersz.* a tanulmányra, a *rec.* a recenzióra vonatkozik.

1. A recenziót indító kérdés: „Van-e »német« társadalomelmélet?” Van-e értelme a jelzős társadalomelméletnek? A recenziót és a tanulmányt együtt tekintve, Némedi Dénes válasza erre – mintegy az *ideális* és a *tényleges* erőterében – részint egyértelmű-kategorikus, részint többértelmű-közelítő állításokban fogalmazódik meg.

A recenzió elején a válasz a tudománnyal szemben támasztható ideális követelmény mércéje. „A tudomány alapideológiájának tantétele az, hogy nemzeti tudomány nincs, a tudományos igazság érvényessége független az igazságot »felismerő« anyanyelvétől és nemzeti identitásától. Nincs »német fizika« – akik annak idején megpró-

* Némedi Dénes 2000. A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle*, 2. és Reflexiók a társadalomelmületről. Recenzió Balogh István–Karácsony András: „Német társadalomelmületek. Témák és trendek 1950-től napjainkig” című könyvéről. *Szociológiai Szemle*, 4.

bálták ezt létrehozni, alaposan diszkreditálták a gondolatot. Habermas és Luhmann... egyetemes érvényességre igényt tartó elméleteket fogalmazott meg” (rec. 1. o.).

A „tantétel” – a tudomány *egyetemességének* eszméje – a felvilágosodás századában teljesedett ki, abban a században, amelyben a szociológia is gyökerezik. S erre a gyökerezettségére is visszavezethetően, mióta művelik, alapvetően kétféle tudományfelfogás uralja. A tudomány *egységének* (monista) koncepciója szerint a természettudományok és a társadalomtudományok *ugyanazon kutatási logika* (a kutatás logikája) szerint művelhetők. Karl R. Popper a legtöbbet idézett képviselője ennek a koncepciónak. A másik – sokféle alváltozatban kifejtett – változat szerint a társadalomtudományoknak *saját kutatási logikájuk* van. Erre vonatkozóan Jürgen Habermas *Zur Logik der Sozialwissenschaften* című, 1967-es irodalomáttekintésére szoktak gyakran hivatkozni. Eszerint a sajátos tárgykörre: a társadalomra vonatkoztatva a monista tudományosság több kritériuma nem kérhető számon. Az egyetemesség követelménye is messzemenően problematizálható. A szociológusi körben maradás igénye mellett ugyanakkor ezt éppúgy nem szokás feladni, ahogy a Helmut Schelsky híres-hírhedt könyvében kifejtett modern uralomformák: a *tájékoztatás-felvilágosítás, gondoskodás és tervezés* végső kérdéseiben való illetékességtudat (Schelsky 1975: 367–376) is vissza-visszaköszön a múltból.

2. Visszatérve Némedi Dénes szövegéhez: ha a történetesen Németországban létrejött társadalomelmélet tudományos, akkor az – *ideálisan* legalábbis – nem német. (A recenzált műre vonatkoztatva, Némedi bizonyára azt kívánja jelezni, hogy talán nem – és a németországi társadalomelméletek esetében a legkevésbé – szerencsés a szűkítő jelző kiemelése azáltal, hogy az mindjárt a címben megjelenik.) És *valóságosan*? Az lehet más. Az idézett szöveg szerint a tudományosság/egyetemes érvényűség – Habermasnál, Luhmannnál legalábbis – *igényként* fogalmazódik meg. Ami, természetesen, világtársadalomban gondolkodást feltételez. Másutt esetleg ez az igény is és ez a feltétel is hiányzik. Ebből az is következik, hogy a tudomány egyik doktrinális követelménye a társadalomelméletekben és az elméleti igényű szociologizálás valóságában nem feltétlenül érvényesül. A szociológia évszázados programjának kiteljesülésével kapcsolatban tehát, egy alapvetően sikeres évszázad után s annak ellenére, kételyek támaszthatók az ezredfordulón. S ezek a kételyek – Némedi Dénes tanulmányában (különösen a „társadalom” fogalmának kérdésessé válását taglaló 2. pontban) és recenziójában is kiemelten – alapvetően a szociológia *nemzet-hez/nemzetállami* keretekhez kötöttségével kapcsolatosak.

„Hát t. teljes ülés, a nemzeti egyáltalán a szociológiának az a vidéke, melyet igazán kevésbé érintett még a szociologikus tudományok ásója” – állapította meg éppen száz évvel ezelőtt Concha Győző a Társadalomtudományi Társaság alakuló ülésén (Concha 1901: 305). Ha ezt így ma már talán nem lehetne is elmondani, a *nemzeti* a szociológiában változatlanul problematikus maradt. Kisállami/nemzeti – például magyar – nézőpontból, persze, inkább mint érvényességi probléma: a nemzeti/nemzetben belüli relevanciák *egyetemes szintű értelmezhetőségének* és megjeleníthetőségnek nehézsége, s nem fordítva, mint az *egyetemes érvényességet gátló* s ezért meghaladandó tényező.

Innen nézve, a *hatalom*, úgy gondolom, az ezredfordulói szociológusi önreflexió megkerülhetetlen értelmezési dimenziója. Erre a fogalomra – az „osztályok/fajok harcától” a „legitim uralmon”, az „elitek körforgásán”, a „kívülről irányítottágon”,

a „strukturális erőszakon”, a „represszív tolerancián”, a „rendszeracionalitáson”, az „életvilág gyarmatosításán”, a „társadalmi mozgalmakon” át a „politikai korrektség” és „szexizmusig” – a *szociológiai elméletek*, elméleti igényű szociológiai kutatások rengeteg változatban összpontosítanak. Diszciplinánkat akár hatalomfixálnak is tarthatnánk. A szociológia identitástudatában, a *szakmai önreflexiók* fogalomkörében: a „szociológiai felvilágosításról”, „racionalitásról”, „emancipációs szerepről”, „modernitásról” „globalitásról” stb. szóló elmélkedésekben viszont a hatalom mint értelmezési dimenzió valahogy hajlamos elsikkadni, eufémizálódni, kilúgozódni. Aki ezt nyersen – a kritikai szociológia csúcskorszakára reagálva, talán túl nyersen is – felvetette, mint az imént hivatkozott Schelsky, amikor a szociológiát mint a tömegek alávetésében közreműködő modern „társadalmi üdvtanok” modelldiszciplináját értelmezte, s a szociológusban az „értelemtermelők és közvetítők papi uralmának” fő protagonistáját látta, – nos annak nem sok keresnivalója akadt ezen a pályán. Az, miként Schelsky is (saját keserű öndefiníciója szerint) inkább „antiszociológus”, mint szociológus.

A kisállami/nemzeti nézőpont könnyen vezethet(ne) erre az antiszociológusi beállítódásra. Innen nézve markánsabban rajzolódhat ki az az okcidentális modernizációban végbement expanzív folyamat, amelynek során a *tudás: hatalom* összefüggés gyakorlatilag inkább a *hatalom: tudás* formulában érvényesült. S a tudomány ideális egyetemességkritériuma nem csak hogy nem függetleníthető a hatalmi egyetemességigénnytől – gyakorlati hatásában: homogenizációtól –, hanem esetenként arra vezethető vissza.

Ez, persze, messzire távolít Némedi Dénes tanulmányától és recenziójától is, amit csak az indokol, hogy nem vitapontokat, hanem reflexiókat fűzök írásaihoz. Végül is *miért innen* s miért ne a tudományfejlődés világösszefüggéseinek perspektívájából s a tudomány ideális egyetemességkritériumához viszonyítva mérettesenek meg a tudományos igényű társadalomelméletek s a szociológia tudománya? Ugyanakkor: *miért ne innen* nézzük a szociológiát, s miért kellene átsiklanunk a lokális perspektívában szembeötlő problémákon? Például annak a polarizáltságnak (s egyben értékítélet-kettősségnek) körvonalazódásán, amellyel minden pályázati űrlapot kitöltő kolléga nap mint nap szembesül. Nevezetesen, hogy van egyfelől az univerzális-globális-kozmolita-nemzetközi, s másfelől a partikuláris-lokális-vicinális, kultúra- tradíció- és (egyetemes angolon kívüli) nyelvhez kötött. Az előbbi tudományos, az utóbbi nem az, annak minden projektfinanszírozási következményével. Ismerős az olykor kínkeserves erőlködés, hogy a felismerést, észrevételt, problémát, amely ugyan mi más lehetne, mint partikuláris és lokális (anyanyelvi) diskurzusokhoz, ha úgy tetszik: életvilágokhoz kötött, sikerüljön a kérdéskör egyetemesen érvényes mátrixába beemelni, mintegy tudományosan dekódolhatóvá tenni. Ez egy olyan denaturálási-szabványosítási művelet, amelynek a végeredményével szembeni elvárás nem az alkotó részvétel, hanem az illeszkedés. A fogalmi rend, mátrix, paradigma kisállam/nemzet felől nem módosítható. Elméletek iránt *erről a szintről* nincs igény, még azok értelmezésére se nagyon. Hogy mennyire nincs, azt elég meggyőzően dokumentálja a kelet-európai szociológia „kognitív esélyéhez” fűzött, rendszerváltás körüli várakozásoktól a beszállítói („gyarmatosított”) szociologizálás napi (nem utolsósorban megélhetési) gondjait taglaló írások illúziótlanságáig eltelt alig egy évtized szakmai tapasztalata (Csepeli–Wessely 1992; Csepeli–Örkény–Scheppelle 1998).

3. Gondoljuk el, hogy a partikuláris–univerzális értékkettség szem előtt tartásával mik a tudományművelési esélyeik azoknak kisállami (kis)tudósoknak, akik magukban az elméletalkotás (vagy akár -értelmezés) tudományos ambícióját melengetik. Lehetnek-e esélyeik?

Talán lehetnek, kivándorlással *azokra a helyekre*, ahol a partikuláris–univerzális részleges egybeesése nem kizárt, s a kulturálisan körülhatárolható téma magától értetődően egyetemesként is tétéleződhet. A kivándorlás – s itt a mi megértésünk számára megközelíthetőbb magyar életutakat érdemes lenne ebből a szempontból elemezni – esetenként megoldás erre a problémára, esetenként nem.

A kisállami tudós, persze, az univerzális igazságok célterületein kívül – ha úgy tesszük, *helyben maradván* – is művelheti a szociológiát, alkothatja-értelmezheti az elmélet(ek)et az egyetemesen érvényes (tudományos) paradigmák maradéktalan szem előtt tartásával. Azzal azonban számolnia kell, hogy miközben ténykedését helyileg meglehetősen érdektelenség övezi, a világban alig van esélye arra, hogy egyáltalán észrevegyék. Másodlagos ismereteim alapján talán megkockáztathatom azt az állítást, hogy ha valahol érintetlenül hagyta a nemzeti színezet a szociológiát, akkor az Németország szocialista fele volt. Egyetemes és egyedüli igazságra kapcsolttság (tudományosság) dolgában hol volt az NSZK társadalomtudománya az NDK-éhoz képest? Mégis: utóbbi a maga idejében sem érdekelt senkit, s ma is legfeljebb az a folyamat érdekes, ahogy intézményeit és személyi állományát az NSZK és a DGS körülbelül másfél év alatt egyszerűen elnyelte. Eközben a tudománya nemigen kellett.

Volna még s manapság formálódóban van egy újabb lehetőség: a *virtuális hely* esélye. Az egyetemes hálózatokra, -ba kapcsolttságban (persze csak azok számára, akik eleve erre szocializálódnak) rejlene a megoldás?

4. További gyakorlatias (a kutatások mindennapjaival kapcsolatos) észrevétel: az egyértelműen univerzalista elkötelezettségű kisállami társadalomtudósok – azon túlmenően, hogy van bennük valamiféle (tiszteltre méltónak is, értelmetlennek is felfogható) harakiriszerű önfeladás – könnyen hajszolódnak bele üres rutinokba. Más szóval: könnye(bbe)n előfordulhat velük, hogy egyszerűen „*lemennek a térképéről*”. Lokális-nyelvi-kulturális közegüktől elrugaskodott, mindinkább tétélezett (fiktív, virtuális) valóságokat tematizálva, „hozzák” ugyan az egyetemesen érvényes követelményeket, de azoknak közegükben alig van relevanciájuk. Partikuláris köttöttségeiktől elszakadt konstrukciók. Kant híres téziséét visszajára fordítva: gondolatok, amelyek tartalmaikkal együtt is üresek, s szemléletek, amelyek fogalmaikkal együtt is vakok. S ha erre még a mérés technikák, az adatkezelés és -feldolgozás mind tökéletesebb módszertanával élő vizsgálatok is ráépülnek...

5. A kutatásközi gyakorlatias megfontolásokon túlmenően a partikularitás–egyetemesség problematika jól exponálható az antropológiai és a generatív nyelvészet társadalomfelfogásának különbözőségével.

Az *antropológiai nyelvészet* egyik klasszikusa, Edward Sapir nyelvről és nyelvtudományról szóló írásaiban több helyen kiemeli a nyelv „társadalomteremtő erejét”. A különböző nyelvek és változataik *különböző társadalmak*, nem ugyanannak a társadalomnak különböző változatai. „Naív dolog azt hinni, hogy ...a nyelv csupán a kommunikáció és a reflexió alkalmi eszköze. A való helyzet az, hogy a világképet jelentős mértékben a nyelv határozza meg. Nincs két olyan nyelv, amely ugyanannak a társadalmi valóságnak a kifejezője volna. Azok a világok, amelyekben a kü-

lőnböző társadalmak élnek, különböző világok. Nem egyszerűen arról van szó, hogy ugyanaz a világ fejeződik ki különböző módon két különböző nyelv esetében... Jelentős mértékben azért látunk, hallunk s érzékelünk dolgokat bizonyos módon, mert anyanyelvünk sok tekintetben *eleve* meghatározza számunkra az interpretálás módjait” (Sapir 1971: 46-47). Ez a társadalomfelfogás a kuhni paradigmaelmélet: a mátrixba rendezhető szimbolikus általánosítások és azok egyetemes alkalmazhatósága felől éppúgy kétségeket ébreszthet, mint a Parsons és Luhmann társadalomtudományi strukturalizmusa vagy Marcuse és Habermas kritikai elmélete felől.

A kuhni tudományfilozófiától is megihletett és a felvilágosodás nyelvfilozófiai hagyományához is kapcsolódó *generatív nyelvészet* álláspontja szerint az (anya)nyelveket viszont *eleve* az emberi faj specifikus adottsága, egyfajta egyetemes kompetencia: a *nyelvvelsajátítás* képessége határozza meg. Akkor járunk el tehát helyesen, ha a nyelvek (és „anyanyelv” determinálta világok) különbözőségeit – Noam Chomskyt idézve – „...egy biológiailag adott rendszer tulajdonságainak fogjuk fel, amely lehetővé teszi a nyelvvelsajátítást. Ebből a szempontból azok a tények a »határfeltételek«, amelyekkel szembekerül az, aki egy nyelvet megtanul. Tehát lényegében azt a nyelvtudást próbáljuk megmagyarázni, amelyre az említett tényeknek kitett beszélő szert tesz” (Chomsky 1985: 16-17). Nyelvi-kulturális különbözőségeink így egyetemes emberi (biológiai-antropológiai) adottságaink nyitott rendszereire vezethetők vissza. Ez a „visszavezetés” akár emancipációs folyamatként is felfogható: mint *felszabadulás* a partikuláris (leginkább nemzeti) kötöttségekből az egyetemes emberi kompetenciák szabadságába (Chomsky 1985: 139–141).

6. Azt hiszem, a fenti idézetekben sarkított álláspontok nem zárják ki egymást. A partikularitás–egyetemesség együtthatása és együttes figyelembevétele pedig az okcidentális európai civilizáció alapja. Még a felvilágosult racionalitás korában is az. A *szubszidiarizmussal* és *személyességgel* mindig ellentétpontozott (bizonyos értelemben Saint-Simon és Comte számára is az Egység, Rend és Harmónia vágyott alampintáját megtestesítő) keresztény *egyetemességet* az Ész univerzalizmusa jegyében meghaladó (és szimplifikáló) felvilágosodás végül is skót, francia, osztrák stb. felvilágosodás. Nyelvi-kulturális különbözőségek mintázatai az egyneműség szövetségében.

Ezzel az ellentétpontozottsággal küszködés Magyarországon – a társadalom elméleti igényű megközelítéseiben is s még inkább a társadalompolitikai koncepciókban – a XVIII. század vége óta követhető. Civilizálódásunk (XIX. századi: *anyagi-szellemi művelődés* értelmében használva a fogalmat) legszerencsésebb – ha úgy tetszik: leg-európaibb – időszakai az egyetemes és partikuláris közötti egyensúlykeresés (reformkori kifejezéssel élve: a „súlyegyen” keresése), a *szervítés*, *kölcsönösségre törekvés* jegyében teltek. Vannak időszakok, amikor nem ez, inkább az egyetemességmente letelezetthez-szállítottához igazodás: a *mechanikus útvétel* dominanciája a jellemző. Például az ötvenes években. S az újabb időkben: a kilencvenes évtizedben, az évezred fordulóján. Az előbbiről kiderült, hogy nem a legszerencsésebb korszaka volt országunknak. Ki tudja, mi fog kiderülni erről a mairól?

Mindenesetre az „euzás” (EU-fória) közepette talán érdemes figyelembe venni azokat a megfontolásokat, amelyek már a múlt (XX.) század elején az univerzális – partikuláris ellentétpontozottságának eltűnésében vagy legalábbis megrendülésében, egymást kizáró polarizálódásában a kontinens civilizációjától idegen, *új* (modern) *birodalmi* gondolkodás és politizálás előtérbe kerülését látták. S egyúttal *Európa*

felszámolódását félték, attól tartva, hogy ez a birodalmi politizálás a (nemzetállami integrációktól sem idegen) homogenizálás legkövetkezetesebb és leghatékonyabb – bulldózeres – változatait fogja képviselni. Eltérően európai elődjeitől (gondoljunk itt akár az Osztrák–Magyar Monarchián belüli állapotokra), amelyben rivalizálásaikkal együtt is, a lokális–partikuláris (nyelvi, vallási, etnikai, igazgatási, ökológiai stb.) különbségek és identitások viszonylag épen maradhattak. A XX. századi modern birodalmak mások. S miért feltételezzük manapság, az egyik – a nemzetállami s a kisebb körű lokalitásoknak nem igazán kedvező – birodalom összeomlása után, hogy a nemzetállami játékterek másféle szűkülését s a „gazdasági hatalom globalizálódását a politika »birodalmi« jellegű átrendeződése és a kultúra diverzifikálódása kíséri”? (sikersz. 10. o., kiemelés tőlem) Birodalmi átrendeződés igen, de a kultúra diverzifikálódása? Talán Virtuáliában – de ha már kinézünk az ablakon, belépünk egyetemi munkahelyünk lágymányosi épületkomplexumába...

A magyar művelődési tradícióban (is) korán és erőteljesen megjelent ez az Európa-féltő gondolkör. Palágyi Menyhért már az első világháború idején – az imperiaлизм előnyomulását és a háború okát egyaránt erre a folyamatra vezetve vissza – így írt erről: „A »nemzetállamok« vagy államnemzetek fogalmából kiindulva, átugrották a néprendszer eszméjét, s egyenesen az általános és bizonytalan körvonalú emberiségeszmenél kötöttek ki. A nemzeti gondolattal nem a nála egy fokkal magasabban álló európai gondolatot állították szembe, hanem a »kozmpopolitizmus« (világpolgárság) régi, homályos eszméjéhez nyúltak vissza, s a kétféle, egymás ellenében ható (nemzeti és kozmpopolita vagy internacionalista) tendenciáról mint társadalmunk mozgatóiról beszéltek. Ez a polarizált fogalomképzés az előző kor társadalmi gondolkodásának vészes következményeit hordozta. Mert a nemzeti gondolat összeférhetetlennek látszott minden általános-emberi megfontolással, és egy rövidlátó, sovén nacionalizmus nevében minden további nélkül gúnyolni lehetett civilizációnk magasabb követelményeit; de megfordítva: annak sem volt akadálya, hogy kozmpopolita/internationalista álláspontból lekiicsinylőleg vonják látókörbe a nemzeti gondolatot, s azt nem minden magasabb rendű emberi törekvés természetesenül adott elrugaszkodási pontjaként, hanem a történeti fejlődés barbár reziduumként állítsák be. A két fogalommal való szellemi csiki-csuki játék csak arra volt jó, hogy egyfelől a nemzetben gondolkodást belülről bomlassza, másfelől az emberiségeszemből is kiölje annak tulajdonképpeni pozitív tartalmát, s teljesen összezavarja mindannak értelmét, amit közös európai civilizációnak nevezünk. Csodálkozhatunk-e hát azon, hogy ez a gondolkodás olyan háborúhoz vezetett, melynek fő jellegzetessége éppen abban foglalható össze, hogy az az európai népek szolidaritását, közös civilizációjuk alapjait tagadja?” (Palágyi 1916: 129). Palágyi ismeretelmélete valószínűen XXI. századi aktualitású. Az okcicens-európai „nagyvilágot” a „népek” (nemzetek) együttműködő „házajaként” látó civilizációfelfogása viszont egyértelműen XIX. századi gyökerezettségű. Középpontjában a nemzetállammal, amely ebben a felfogásban – Daniel Bell Némedi-tanulmányban idézett állítását visszájára fordítva – még éppen elég „kicsi az élet nagy problémái” és már elég „nagy az élet kis problémái számára”¹. Mára vagy a közeli jövőre végképp anakronizálódott volna ez

¹ A Bell-idézet pontosan: „A nemzetállam túl kicsi az élet nagy problémái és túl nagy az élet kis problémái számára.” (sikersz. lábj. 10. o.)

a partikularitás–univerzalitás egybefonódottságában és kölcsönös feltételezettségében gondolkodó felfogás? Lehetséges, majd kiderül. Abban viszont, azt hiszem, egyet kell értenünk Palágyival, hogy a szociológiának is volt része ennek az európai civilizációs alpnak a bomlasztásában. S Palágyi írása óta is lehet(ett) valamelyes része ebben. Miközben művelőinek bele kellett törődniük abba, hogy az alap ez marad. S az ezt az alapot mintegy „felülíró” civilizációváltás – az emberiség „pozitív stádiuma”, „igazi története” koncepcióinak örökébe lépő „ész- és ösztönforradalom”, „új antropológia”, „modern kor-/felvilágosodás-projekt” stb. – vágykép marad, még ha világdívatok és -mozgalmak olykor a megvalósulás közelébe hozzák is azokat.

7. Némédi Dénes recenziójában inkább a szociológia *ideálshoz* közelítő tudományossága (egyetemes érvényűsége) és világtársadalmi feltételezettsége kerül előtérbe, tanulmányában viszont az, hogy *(valóságos) története* során diszciplínánk inkább távolodott ettől az eszmétől és eszménytől, mintsem hogy közeledett volna hozzá.

Tanulmányának második pontjában Némédi igencsak meggyőzően fejtegeti, hogy a kezdeti időszak programatikusságával szemben a szociológiának, szociológiai elméletalkotásnak mégiscsak vannak-lettek nemzeti különítjái. Sőt, a történet egészét tekintve, végül is mintha csak ezek lennének. Diszciplínánk alaptémái, a társadalom (funkcionalista és moralista értelemben is felfogható) integráltságának és szolidaritásának egyetemes kérdései – írja – gyakorlatilag nemzetállami keretek között értelmezhető kérdések. Igaz, ezt így nem emeli ki, de olvasatomban írásában mégiscsak arról van szó, hogy *a politikával és a gazdasággal szemben öntörvényűvé differenciálódott társadalom valóságosan (nemzet)állami politikával, nemzetgazdasággal együtt létező és azoktól különböző nemzeti társadalom*. S így: „...a nemzetállami értelemben vett társadalmi keret magától értetődősége tette lehetővé a speciális szociológiai kérdés, az *integráció* és a *szolidaritás* problémájának megfogalmazását” (sikersz. 9. o.). A szociológia kozmopolita programjának füstje tehát, úgy tűnik, nagyobb volt és maradt, mint tényleges nemzeti kötődéseinek lángja. A társadalom tudománya *gyakorlatilag* nemzeti keretek között művelhető: „A szociológia ugyan a világon mindenütt kozmopolita tudomány hírébe került; valójában nemcsak intézményeit tekintve, hanem gondolkodási paradigmáiban is a nemzeti keretekhez kötött maradt.” A következő oldalon: „Világossá vált ...hogy a szociológia mint állítólagos univerzális – vagy *horribile dictu* kozmopolita – tudomány, mint a »társadalom« tudománya, tulajdonképpen a nemzetállami keretekhez kötődött” (sikersz. 9. o. és 10. o.). S a szociológiát uraló mai „rosszkedvet” és elbizonytalanodást Némédi Dénes nem annak a feltevésnek – a *világtársadalom/világállam* felé haladásnak – illúzióvá válására vezeti vissza, amire megalkotói ezt a diszciplínát alapozták. Inkább arra, hogy ez az illúziótlan alkalmazkodottság: a nemzeti keretek közé berendezkedettség kezd illúzióvá válni a *globalizálódás/hálózati társadalom* kihívása következtében. Elképzelhető, vannak erre utaló tények. Az is elképzelhető persze, hogy néhány évtized múlva a felvilágosodás világállamát előlegező feltevésekre sokban – s a kultúra- és nemzetfelfogás tekintetében kiváltképpen – hasonló globalista feltevézésekről (Stichweh 1995). kell megállapítanunk, hogy azok illúzióknak és végső soron a *modernitás azonos antinómiáival* terheltnek bizonyultak (Weiß 1995). Erre utaló tények is vannak. S a modernitás antinómiáiról – ezt Némédi erősen hangsú-

lyozza – a szociológiának elméletként és kutatásként is fontos mondanivalói voltak, s ezek – tetszik-nem tetszik – *társadalmi kérdésként/problémaként* a nemzetállam keretei között fogalmazódtak meg.² Azt, persze, a szociológia történetére, s főként a történet nemzetállamonkénti alakulására visszatekintve, érdemes mérlegelni (egy magyar országtanulmány ebből a szempontból érdekes lehetne), hogy az igazán soha fel nem adott (fel sem adható) kozmopolisztikus affinitásai mennyiben gátolták és mennyiben segítették ezt a diszciplínát a társadalmi problematikák érvényes és hiteles megjelenítésében. S a valóságfeltárás és -megjelenítés más, tudományon kívüli területeiről itt nem beszélve, egyáltalán: a szociológia volt-e az a tudomány, amelyben a társadalmi kérdés/probléma, mint társadalomdiagnózis és -terápia, a legmarkánsabban exponálódott? Nemzetállami kötöttségei (ellenére? következtében?) a szociológia is ilyen tudomány volt. Miért féltük egy újabb (a kozmopolita illúzióval ugyancsak rokon globalista) víziótól? Nem túlzott a „kiről fog beszélni a szociológus?” kérdés mögött meghúzódó aggodalom? (*sikersz.* 12. o.) Lehet, hogy az, mégis úgy gondolom – még ha itt talán túlinterpretálok is Némedi Dénes megfontolásait –, hogy éppen manapság s éppen a peremvidéki igyekezet és megfelelni akarás országaiiban aktuális ennek a kérdésnek a felvetése, illetve közvetítése.

Az a bizonyos *rosszkedv* pedig régi (talán fél évszázados) sötét árny a szociológia mögött (is). Valószínűleg még a második világháború utáni nagy felfutás idején szegődött a nyomába. Talán az „*alkalmazott felvilágosítás*” (Dahrendorf) olykor gyötrelmes feldolgozását kísérő idült rosszérzés, s azokkal az ambivalenciákkal lehet kapcsolatos, amelyek a kor- és világértelmező és a menedzsmentkiszolgáló (piackutatói, üzemszervezési stb.) szociologizálás (Gouldner) kettősségétől elválaszthatatlanok (Schelsky 1975; Gouldner 1971). Végül is a társadalomtudósi kedélyt sem hagyja érintetlenül, ha igazodási kényszerek folytán *hamisságok* feltárására beállított *dialektikus logikáját* lassan az elfogadósok *affirmatív logikájára* kell átrendeznie. Ugyanazokban a tényekben egyszer a *neokolonializmus* pusztítását, máskor a *globalizmus* áldását illik látnia, s – a marcusei fogalomkörben maradva – a kommunikatív technológiák ipari forradalmában nem való többé a *technológiai ész emberi dimenzióinkat* irtó-egyneműsítő hatásait firtatnia, s a *represszív, igazi, valódi* jelzőket nyugodtan szögre akaszthatja az olyan fogalmak mellől, mint a *tolerancia, szűkséglet, demokrácia*.

8. Recenziójában Némedi Dénes azt emeli ki, hogy az újabb német szociológiában (legalábbis az elméleti paradigmák körében) mintha megvalósulna a tudományosság ideális (doktrinális) követelménye. Habermas és Luhmann elméleteinek az a – ha úgy tetszik: *németes* – sajátossága, hogy nem „német” elméletek. Ellenkezőleg, a nemzeti jelleg és örökség programszerűen radikális leküzdésének és egyetemes érvényességek világába emelésének: a kritikai és a strukturalista elméletekre egyaránt jellemző habermasi „Westorientierung”-nak a termékei. A *társadalmak társadalma* és a *kommunikatív racionalitás* között ez teremt közösséget. A németországi társadalomelmélet „...másutt ismeretlen radikalizmussal és tudatossággal feszíti szét a nemzeties gondolkodási kereteket”. Mindannak sajátosan következetes érvényesíté-

² „A szociológia – különösen a XX. század első felében – fenntartotta azt a sejtést, hogy a modernizáció *társadalmi* válságokkal és új típusú *társadalmi* feszültségekkel terhes, morálisan sokszor kétséges értékű folyamat.” (*sikersz.* 8. o.)

se a társadalomtudomány terén is, amit az „atlanti mintákat” követő „társadalmi átrendeződés (jelentett), amely a csonka Németországban megszüntette a hagyományos német diszkrepanciát a tradicionális elemeket őrző társadalomszerkezet és a gyorsan modernizálódott gazdasági szerkezet között. ...ez a tudatosan vállalt univerzalista beállítottság, a nemzeti sajátosságok tudatos relativizálása teszi sajátossá, a más országokbelitől megkülönböztethetővé a német társadalomelméleti törekvéseket” (rec. 1-2. o.). A háború utáni Németország nyugati felére vonatkoztatva: „Akárhogy is, a társadalom és kultúra »nyugatosodott«, vagy ha úgy tetszik, »kopolitak lett»” (rec. 2. o.). Ennek a fejlődésnek egy útja van (s még ha folyamatosan vitatják is), nincs *külön út*. Külön (nemzeti) társadalomtudomány (szociológia) sincs. Tovább gondolva ezt az egyértelműséget: az elméletekben itt markánsan tételeződhetnek azok az egyenlőségjelek, amelyek a szociológiai elméleteket Comte óta kísértik. S amelyeket R. Aron A. Comte egyik, meglehetősen kérdéses feltételezésére vezet vissza. Arra a feltevésre, hogy a nyugati (ipari, tudományos) civilizáció = világcivilizáció = egyetemes modernizációs minta, ami megkerülhetetlen (Aron 1967: 66–67). Az ezredfordulón, a globalizmus egy centrumú világának kiteljesedése – vagy már összeomlásának (átalakulásának?) kezdete? – éveiben is hangsúlyosak lettek ezek az eufemisztikusan: *civilizációs expanzionizmusra*, nyersebben: *birodalmi terjeszkedésre* utaló egyenlőségjelek. Legutóbb: az atlanti-globális-liberális-univerzális-amerikai mint alternatíva nélküli világcivilizáció azonosítása.

A német modernizáció és nemzeti problematika nyilvánvalóan nem egyszerűsíthető le az „atlanti minták” – második világháborút követő – tiszta lapjára helyeződésére. A „külön út” különféle konnotációiba és a Habermasétól eltérő (például történetirői) megközelítéseibe bonyolódás sem lenne itt szerencsés. Komikus volna hát, ha a kérdéskört szakmai irányultságánál fogva is jól, nálam mindenesetre jobban, ismerő Némedi Dénes recenziót bevezető állításait egy-két közhellyel „árnyalni” próbálnám. Annál is inkább, mert a *téma*: a világháború utáni, mérvadó, német szociológiai elméletalkotásra vonatkoztatva nincs is mit hozzátenni ezekhez az állításokhoz. Csak egy – bizonyára ugyancsak ismert – történeti összefüggést említenék meg, azt is csak azért, mert szorosan kapcsolódik Némedi egyik – szociológiatörténet-írás alapkérdéseit érintő – kritikus megjegyzéséhez. A Balogh–Karácsony könyvből – írja – hiányzik a német szociológiai elméletek társadalomtörténeti beágyazottságának leírása és elemzése: „az általuk bemutatott társadalomelméleti koncepciók így némileg a levegőben lógnak” (rec. 2. o.). Más írásaiban – a történelmi összefüggésekre ugyancsak figyelő – alkotás- (kutatás-) történeti megközelítés fontosságát emeli ki.³ A levegőből mintegy „lehozott” – a helyszín és az idő valóságába helyezett – elmélet/szociológia így a történetírásban szokásos dimenziók közé kerül: valóban történet lesz belőle. (S ezen túlmenően – mint azt Némedi tanulmánya dokumentálja – a *szociológia*, e régen és ma s minden bizonnyal a jövőben is „fölkötőbb sokjelentésű szó” (M. Weber), s annak sokjelentésű tárgya: a *társadalom* értelmezéséhez is támpontokat ad.)

A történeti elemzés s egyúttal szakmai önreflexió – széljegyzeteim elején erről részletesebben szoltam – szociológus esetében különösen fontos szempontja: a *hatalom*. Hol a határ az azonos gyökerű progresszió és agresszió között? Diszciplinánk a

³ Lásd ehhez Némedi Dénes 1. sz. lábjegyzetben hivatkozott írásait!

progresszív világboldogítás jegyében fogant, s jeles paradigmái sohasem adták fel igazán a kezdetek agresszív indulatait. Németország esetében pedig, ahol az *akarat* s annak fogalmi köre az elméletektől a világszemléleten át a köznapi gondolkodásig annyi mindent fókuszál, s amelynek ugyanakkor XX. századi története két háború-vesztés következményeinek feldolgozásában, s az utóbbi emlékének legyűrésében (*Vergangenheitsbewältigung*) telt el, a hatalom mint elemzési szempont kiváltképp megkerülhetetlen.

A nyugatorientációból sem lúgozódhat ki a történeti tényekhez, programokhoz, személyekhez kapcsolható hatalmi mozzanat. Az egyetemes érvényűség személytelenségét kedvelő birodalomépítői diskurzus lehozása a lebegtetettségből. A német szociológia szakértő interpretátorai bizonyára Magyarországon is jól ismerik, de talán nem eléggé hangsúlyozzák, hogy a háború utáni nyugati német vesztérnizáció, atlanti orientáció mint *reedukáció* kezdődött, s folytatódott sokáig. Ennek háború utáni indokoltságát kevesen kérdőjelezi meg, elhúzódása, veszteségei és hozama viszont máig vitatott kérdéskör. A reedukációs politikához kapcsolódva, a szociológiai elméleteknek/szociológiának kulcsszerepe lett az amerikai paradigmák, a pragmatikus gondolkodásmód, a „making”-szellemiség meghonosításában, s egyáltalán abban, hogy „az embervilág tudományos felismerésre alapozott megalkothatóságának (*Machbarkeit*) hite” (Dahrendorf)⁴ gyökeret verjen. Némedi Dénes a Balogh–Karácsony-könyvből egy nagyobb fejezetet hiányol, „...amely a német társadalomelméleti gondolkodást egy szélesebb tudományos-kulturális kontextusban helyezi el (kitérve arra, hogy milyen szerepet játszott Parsons recepciója a szociológia mint diszciplína legitimálásában)” (*rec.* 7. o.). A kérdés valóban érdekes lehet. Különösen ha még arra is kiterjed, hogy a német elméletek – elsősorban Max Weber – praktikus célokra leegyszerűsített parsonsi recepciója, s az *annak* alapján kimunkált reedukációs koncepció hogyan egyengette azt az utat, amelynek során Németország legitimálása a győztes nyugati szövetségesek részéről elindult. Egy ebben a témakörben készült, 1996-ból való heidelbergi kutatási beszámoló címe: *Die Geburt Europas aus dem Geist der Soziologie* arra utal, hogy a szociológia világformáló jelentőségéhez ma is kapcsolódnak meggyőződések (Gerhardt 1996).⁵

9. A második világháború utáni években alapvetően a két győztes nagyhatalom: az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió formáló jelenléte határozta meg a szociológia alakulását azáltal, hogy diszciplínánk Nyugaton változatos, pragmatikus és popularizált formákban intézményesülhetett, Keleten viszont – a nyugati (Magyarországon például kifejezetten angolszász) irányú tájékozódás átmeneti éveitől – a

⁴ Idézi Schelsky 1975.

⁵ A beszámolót bevezető fejszöveg: „Az Európa-eszme bölcsője nem Európában ringott. A legújabb történeti kutatás olyan fiatal közgazdászok és politikatudósok csoportjára bukkant az amerikai külügyminisztériumban, akik 1946-ban elsőként vetették fel azt a gondolatot, hogy Németországot be kell vonni az Európai Újjáépítési Programba, s hogy a 16 országra kiterjedő Marshall-segély a gazdasági, majd politikai együttműködés feltételével kapcsolódjék össze. Hogyan sikerült meggyőzni ezeket a kormányzati alkalmazásban álló fiatal tudósokat arról, hogy Európa békés fejlődése kifejezetten azáltal biztosított, hogy az éppen legyőzött és még nem teljesen demilitarizált Németország az európai gazdasági kapcsolatok hálózatába bevonódjék? A Szociológiai Intézetben Uta Gerhardt egy eddig még ismeretlen szociológiatörténeti adalék feltárásával erre keresi a választ, méltatva a Harvard-szociológust, Talcott Parsonst, aki az Európa-eszmét mint az 1945-ös németprobléma megoldását „feltalálta” (Kiemelés tőlem.)

pártállami célokra sematizált uralkodó ideológia: a történelmi materialismus kiszorította. Némedi Dénes tanulmánya, a társadalomtörténeti beágyazottságú szociológia-történet-írás előtt is perspektívát nyitva, arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyugati tömbben a világháborút követő (s Amerikában már évtizedekkel korábban megkezdődött) *felsőfokú képzési expanzió* mennyire fontos tényező a szociológia intézményesülésének történetében. S emellett arra is, hogy a szociológia tudománytörténeti karrierjének alakulását nem annyira művelőinek a társadalmi folyamatok egészéről alkotott tételezései, hanem egyszerűen egy *tömegtársadalmi* folyamat az egyetemeket megcélzó ifjúsági „áradat” határozta meg. Pontosabban – írja – ebben az expanzióban, a világ nyugati felén a második világháború után bekövetkezett korszakos jelentőségű felívelés, amelynek következtében „az egyetemi rendszer peremén elhelyezkedő, fél-legitim tudomány” kitüntetett jelentőségű lett azáltal, hogy „...a maga módján még terelte-duzzasztotta is az áradatot, hiszen létszámgyarapodása minden jel szerint sokkal gyorsabb volt, mint a többi hagyományos szaké” (*sikersz.* 5. o.).

Némedi írásának ezek az oldalai különös figyelmet érdemelnek (*sikersz.* 4–7. o.). Magyarország (és a kelet-európai országok) felsőoktatásában hasonló mértékű expanzió megy végbe, mint a nyugati világban a második világháború utáni másfél évtizedben. Ebben az expanzióban a szociológiának (is), hasonlóképpen mint negy-öt évtizeddel ezelőtt Nyugaton, kitüntetett szerepe van: ifjúsági *tömegfelzárkó-parkoltató-átbocsátó* szakterület. A szociológia itt is „általános értelmiségképzővé” vált (*sikersz.* 5. o.). (Az „értelmiség” szó kelet-európai konnotációira tekintettel, errefelé talán pontosabb lenne diplomatermelő tömegszaknak nevezni. Ennek a megjelölésnek viszont szükségtelenül bántó-leértékelő hangsúlyai vannak.) Hogy miért, s hogyan függ ez össze a szociológiával mint „különös szakkal”, amelyhez „kapcsolódóan nem alakult ki igazi szakma, hivatás” (*sikersz.* 5. o.), arról meggyőző és továbbgondolásra ösztönző fejtegetések olvashatók a tanulmányban. Hasznos lenne eltűnődni ezeken. A mintakövetés – olyan változási szakaszba kerülés, ami másutt már végbement – előnyökkel is járhat. Lehet átvenni-másolni, de lehet *honosítani* is. S ha nem muszáj másolva átvenni, ami kisállami helyzetben könnyen előfordulhat, akkor – művelődési hagyományaink mintáit is szem előtt tartva – jobb honosítani. A *harmadik utak* lehetőségeit keresve. Jelentős hozama, például a felsőfokú képzés tömegesedése, mellett a szovjetizált övezet kinyílásának veszteségei is vannak, például az államszocialista körülmények között többé-kevésbé épen maradt – itt-ott mintegy hibernálódott és sajátos értékeket hordozó – kelet-európai értelmiségi mentalitások és szerepek le- és ártértékelődése. Milyen stratégiára érdemes berendezkedni az „értelmiségi korszak” végén? (*sikersz.* 13. o.) Kérdés, hogy ez a társadalomkutatás terén is sajátos szemléleteket képviselő és jelentős teljesítményeket produkáló, ugyanakkor mindinkább anakronizálódó értelmiségi kultúra s egyáltalán az igényesség és eredetiség hogyan menthető át a szociológusi professzionalizmus új korszakába és a szakirányok követhetetlen sokféleségében lassan felbomló szociológusképzés új rendjébe.

10. A recenzió és a tanulmány is kiemelten szól a szociológia *transzdiszciplináris* jellegéről. „A transzdiszciplinaritást az jellemzi – írja Némedi Dénes –, hogy problémáit is a diszciplináris határokon kívül/túl definiálja, és a megoldás módszereit is azokon kívül keresi – tehát nem a diszciplinák határterületi kooperációjaként elképzelt interdiszciplinaritással azonos” (*sikersz.* 6. o.). Ebből, úgy gondolom, annak is

következnie kellene, hogy az ilyen diszciplína nemcsak *támaszkodik* más tudományágak szemléletmódjára, módszereire, terminológiájára, hanem ugyanezek tekintetében *támaszul* is szolgál azok számára. Hogy a szociológia – hasonlóan a nyelvtudományhoz – tartósan betöltött volna ilyen funkciót, az kétséges. Talán transzdiszciplinaritása is az.

Maga a jelenség: a tartós diszciplináris betagolhatatlanság Némedi szerint abból következik, hogy a szociológia egyfelől meglehetősen késői (későn befogadott) jövővény volt az egyetemek képzési rendjében, másfelől viszont (amikor már benn volt) a nagy felvevőterület lett belőle. Minthogy művelői hagyományosan integratív funkciót tulajdonítottak neki, s ehhez a hagyományhoz ragaszkodtak, a szociológia meglehetősen nyitott lett a felsőoktatási expanzió nyomásával szemben. Az integratív funkció mintegy interakcióba került a modern, (jóléti) tömegtársadalmi, felsőoktatás igényével. Ez a megközelítés, amelyben a „*mi a szociológia?*” régi kérdése teljesen összefonódik a „*mire való?*” gyakorlatias problematikájával, jó kiindulás lehet a szociológia azonosítása és perspektívái körüli vitákban. Különösen a mai Magyarországon, ahol a felsőoktatási expanzióval párhuzamosan a társadalomtudományi képzés szerkezeti-szervezeti rendjének átalakítása is napirendre került.

A transzdiszciplinaritás interpretációja – logikus és érthető módon – más a recenzóban és más a tanulmányban. A recenzóban a *német társadalomelméletekről* szólva, Némedi azok transzdiszciplináris természetét emeli ki, mint olyan tudományfejlődési tradíció megőrződését, „amelynek egyik fontos komponense a német tudományos-kulturális mező »nem nyugatos« jellege” (rec. 5. o.). Az újabb – mint láttuk – egyébként vesztelnizáltságukkal kitűnő német társadalomelméletek nemcsak folytatják, még ki is teljesítik ezt a tradíciót. S ebben Némedi a diszciplináris fejlődés általános perspektíváját látja. A tudományfejlődés (inkább „nyugatos”) differenciálódásának és (inkább „németes”) integrálódásának együtt érvényesülő folyamatában szerinte az utóbbié a jövő. A szociológiában – Luhmannra és Habermasra gondolva – mindenképpen. „A társadalomtudományokban és a szociológiában a XX. század második felében – írja – ...egyre nyilvánvalóbb lett, hogy az igazi nagy kérdésekre a diszciplináris határok tiszteletbentartásával nem lehet megfelelni. ...A modern társadalmak rendszerszerű összefüggései a szűken szociológiai perspektívából láthatatlannak voltak – ezért tágitotta ki Luhmann érdeklődési területét a legkülönbözőbb tudományok irányába. Más módon, de Habermas is egy nem csak szociológiai szociológiaelméletet dolgozott ki” (rec. 5-6. o.).

A tanulmányban viszont a transzdiszciplinaritás nem német elméletek kapcsán, hanem az *egyetemi rendszer* strukturális (a diszciplináris differenciáltságot fenntartó) rigidsége, a képzési expanzió és a szociológia „diffúz öndefiníciója”-ként (sikersz. 6. o.) is felfogható integratív jellege összefüggéseiben kerül szóba. S ebben a vonatkoztatási keretben a „transzdiszciplináris” szociológia perspektívái már nem túl biztatóak: „Az sincs kizárva, hogy a »transzdiszciplináris« problémák nyomása alatt a szociológia maga fog széthullani” (sikersz. 7. o.). Némedi Dénessel egyetértve, ennek bizony vannak az egyetem világában nap mint nap észlelhető jelei. A tömegesedés új meg új képzési programok indítását igényli. Ma már ott tartunk, hogy egy-egy egyetemi szak intézményesítése nem a klasszikus (vagy legalábbis már egy ideje létező) diszciplináris tagoltságba illesztés keresésével, még csak nem is a munkaerőpiac felől érkező igényekre reagálva, hanem feltételezett (piaci?) szükségletek-

re, aktuális kortendenciákra, esetleg egy kutatási projekt biztonságosnak tűnő financiai perspektíváira hivatkozva is megkezdődhet. S közben e „különös szak” képviselői, „...a szociológusok számára mindig adódik csábítás, hogy, nem elég jól definiált kompetenciáikat e programok szolgálatába állítsák. Ez pedig csak fokozhatja a szociológia mint diszciplína amúgy is nagyfokú heterogenitását, csökkenti összetartó erejét” (sikersz. 7. o.).

A transzdiszciplinaritást, azt hiszem, végül is annak a régi képzetnek újra koncipiálásaként érdemes felfognunk, amit talán szerencsésebb egyszerűen és hagyományosanabban *kulcstudományi* vagy *integratív*, esetleg *felvilágosító* jellegnek nevezni. S ez a jelleg az itt gyakran hivatkozott H. Schelsky szerint a „*szakokat átfogó orientációs tudás*” hordozója szerepében elgondolt szociológia identitásának alapja volt s talán maradt is. Valóban kérdés, hogy maradhat-e az továbbra is, úgy, hogy közben a szakok sokaságát termő egyetemi professzionalizmus világában is markánsan jelen van, jelen szeretne lenni.

Irodalom

- Chomsky, Noam 1985. *Generatív grammatika. Beszélgetések Mitsou Ronat-val.* Budapest: Európa
- Concha Győző 1901. Társadalomtudományi Társaság. *Husadik Század*, 2: (1), 305.
- Csepeli György–Wessely Anna 1992. A közép-európai szociológia kognitív esélye. *Replika*: (1-2), 1–7.
- Csepeli György–Örkény Antal–Kim Lane Scheppelle 1998. Kelet és Nyugat között. A kelet-európai társadalomtudomány szerzett immunhiányos betegségének tünete. *Replika*: (33-34), 35–48.
- Gerhardt, Uta 1996. Heidelberg. Ruperto Carola: *Institut für Soziologie*, 2: 24–30.
- Gouldner, Avin Ward 1971. *The Coming Crisis of Western Sociology.* London: Heinemann, 341–477.
- Némedi Dénes 1996. Minek a történet? *Replika*: (23-24), 172–179.
- 2000. A szociológiatörténet hasznáról. In: *Írások Huszár Tibor 70. születésnapjára.* Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 271–284.
- Schelsky, Helmut 1975. *Die Arbeit tun die anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen* (2. bőv. kiadás). Opladen: Westdeutscher Verlag
- Sapir, Edward 1971. *Az ember és a nyelv.* Ford.: Fabricius Ferenc. Budapest: Gondolat
- Palágyi, Melchior 1916. Die Krise der europäischen Zivilisation. *Die Tat*. 8: (2, Mai.) 129.
- Stichweh, Rudolf 1995. Zur Theorie der Weltgesellschaft. Soziale Systeme. *Zeitschrift für soziologische Theorie*, 1: (1) 29–45.
- Weiße, Johannes 1995. Antinomien der Moderne. In: *Modernität und Barbarei.* Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 246–258.